

Beelden bij de Dogon

De religie van de Dogon is animistisch. Hoewel de Islam, die al een paar honderd jaar een rol speelt in dit deel van West Afrika, in toenemende mate invloed krijgt in Mali, is de Dogoncultuur in centraal Dogonland nog stevig verankerd in een levendig animistisch geloof. En dat met inbegrip van de daarbij behorende animistische attributen als beelden en maskers. Vooral rond het centrale deel van de rotswand ('Falaise van Bandiagara') is dat het geval.

De Dogoncultuur hangt in sterke mate samen met hun religie. Animisme betekent een geloof in bezieling van niet alleen mensen, maar ook van sommige dieren, planten en dingen. Zo kan een bepaalde boom of steen speciale krachten bezitten. En zo'n kracht in bepaalde voorwerpen en beelden kan dan, in gewijde handen, gebruikt worden ter bescherming van de eigen familie of het eigen dorp. Zo'n krachtvoorwerp of krachtbeeld wordt "fetisj" genoemd.

Dat gevoel van 'bezieling' kennen velen van ons ook wel: Het is zoals een kind tegen haar pop praat, maar ook een beetje zoals misschien tegen uw plantjes praat, of op uw auto moppert als die niet 'wil' starten. U kunt daar dan achteraf misschien wat om grinniken, maar voor animisten is dit dagelijkse realiteit en gebeurt het vol overtuiging.

De oudste, en dus animistische dorpswijken zijn óp de puinkegel gelegen, de schuine helling van rotspuin aan de voet van de rotswand (fig 1). Dicht tegen de rotswand aan liggen de oudste woningen - de 'roots' van het dorp. Islamitisch 'verworden' wijken daalden af naar de vlakke, waar waterputten geslagen konden worden en waar het leven gemakkelijker is.

(fig 1)

Op dit moment is het erg onrustig in Mali, een land waar de democratie al aardig had postgevat. In 2011 had "Al-Qaida in de Islamitische Maghreb" door kidnappings al het hele toerisme in Mali platgelegd, en daarmee de broze economie ondergraven. Nadien heeft deze religieus extremistische organisatie samen met desperate Touaregs het hele noorden van Mali ingenomen t/m het noordelijkste stuk van het Dogonland, mede dankzij een grote en moderne wapenvoorraad, die vrijkwam na de val van Lybië's president Gaddafi. De Touaregs, die hierin een unieke kans zagen om een eigen rijk "Azawad" te vestigen, zijn inmiddels weer afgedankt door die religieus extremistische groeperingen en kregen een trap na: ook de Touareg cultuur mét hun muziek e.d. zijn door de extremisten in de ban hebben gedaan. De Islamitische wetgeving Sharia werd door de extremisten in het hele noorden ingevoerd, waarmee zij een einde maakten aan de vreedzame co-existentie van Islam en animisme in het bezette gebied. Deze politieke en religieuze destabilisering van de hele Sahara vormt daarmee ook een bedreiging voor het hele cul-

tuurpalet in deze regio. In Tombouctou, de "stad van de 333 heiligen", zijn veel van de graf-tombes van die heiligen verwoest, omdat zij niet behoorden tot die vorm van Islam, die deze extremisten aanhangen.

(fig 2)

Als gebouwtjes waren die tombes dan misschien niet zo interessant, maar als fenomeen én als religieus erfgoed wél. Naast die Islamitische heiligdommen is ook een deel van de eeuwenoude en unieke bibliotheek in Timbuctou door hen verbrand. De omvang van de schade hieraan is niet goed te overzien, omdat de documentatie nog gebrekkig was. Én omdat kort tevoren al een groot deel van de manuscripten in het geheim in veiligheid was gebracht. Toen ik daar in 2010 was, werd uitgelegd, dat inmiddels 3000 van de ruim 11000 'boeken' waren gedigitaliseerd met hulp van de Unesco - en 8000 dus nog niet. Maar nu werden in de media ook heel

andere getallen genoemd, wat zijn oorsprong vooral zal vinden in het feit, dat de uitleg van het woord 'boek' of manuscript alles behalve eenduidig is.

De extremisten trokken vanuit de Sahara naar het zuiden en bereikten het noordelijkste stuk van Dogonland. En met hun instelling verwondert het daarom ook niet, dat in en rond het bezette Dogondorp Douentza meerdere oude Dogon heiligdommen zijn verwoest. De omvang van die schade zal eveneens onduidelijk blijven, omdat die noordelijke Dogonregio relatief weinig bekend is en daarvan dus ook weinig is gedocumenteerd. Toch is ook dat een gebied met meerdere prachtige oude dorpen.

De Sharia is daar inmiddels weer opgeheven. Dit nadat een recente Afrikaans-Franse militaire actie de noordelijke steden van Mali weer terugggegeven heeft aan de Afrikaanse bevolking, die een zeer gematigde vorm van de Islam aanhangt. Maar het netwerk van religieus internationaal extremisme in de Sahara zal zich niet gemakkelijk gewonnen geven.

Dit alles betekende natuurlijk nog steeds niet het einde van een levend Dogon animisme en dus ook niet van de altaren met de beelden, want die zullen waar nodig 'ondergronds gaan', wat dáár betekent, dat zij een veilig onderkomen zullen vinden in de ontelbare rotsige bergplaatsen. Maar bedreigend is dit alles wél.

De meeste Dogon beelden staan op altaren. Ons woord 'altaar' wordt door hen 'het bed van de fetisjen' genoemd. Anders dan vaak wordt aangenomen stellen hun beelden niet de voorouders voor; het zijn dus geen 'voorouderbeelden'. Overigens ook geen afbeeldingen van nog levende mensen, zoals onlangs nog in een TV uitzending met Erica

Terpstra werd beweerd.

De Dogon geloven in een reïncarnatie van mens op mens. Na het overlijden dwaalt de menselijke geest gedurende enige tijd rond, waarna deze reïncarneert in een nieuw geboren baby. In die relatief korte tijd is het wel belangrijk, dat die geest weet waar hij 'thuishoort', opdat hij geen dolende geest wordt. 'Thuis' wil zeggen het eigen familiehuus, de 'Ginna'. Daartoe krijgt de overledene een eigen aardewerken potje toebedeeld, dat geplaatst

(fig 3) wordt in een van de vele nissen in de gevel van dat eigen familiehuus.

(fig 4) In dat potje krijgt de geest geregeld een kleine versnapering aangeboden door zijn nabestaanden, in de vorm van wat giestepap of wat bier. Zo zor-

gen zij door middel van kleine offerandes voor de geest van hun overledene, die op die manier bij huis blijft en niet verdwaalt.

Kort na het overlijden wordt het lichaam van de dode in een speciale familie-rouwdoek gewikkeld om vervoerd te worden naar de speciale begraafgrot. Voor dat transport is een uit takken gevormde brancard gemaakt, waarmee enkele mannen met hulp van touwen en flink geklauter de dode in de grot bijzetten. Dit bijzetten krijgt relatief weinig aandacht. Geruime tijd na het overlijden vindt de zeer uitgebreide na-begraafenis (de 'funerailles') plaats, een belangrijk en imposant ritueel waar iedereen bij aanwezig is en dat meerdere dagen duurt. Hierbij krijgt de geest van de overledene ook weer z'n plek op aarde bevestigd.

Het is dus een misverstand te denken, dat de geest van een Dogon overledene in een standbeeld zou 'huizen'. Beelden spelen daar geen enkele rol in. Als je dus al een representant zoekt voor de geest van de voorouder, dan is dat hooguit het terracotta potje in de gevel van de ginna, waarin voor hem/haar geofferd wordt. Overigens zul je vaak een hele verzameling van zulke offerpotjes bij elkaar vinden aan de rand van een dorp :

(fig 5) elk van díé potjes representeert iemand uit dat dorp, die vermist is of van wie men hoorde dat die 'in den vreemde' is omgekomen.

Wat zijn Dogonbeelden dan wél, en wat is hun betekenis? Beelden zijn krachtbeelden, wat wil zeggen dat die beelden eigen kracht bezitten, dat het fetisjen zijn. Om eigen kracht te kunnen ontwikkelen, moet het beeld ooit 'opgeladen' zijn door middel van een geheime religieuze inwijding, en moet het ook geregeld van offers voorzien zijn. Een fetisj is bedoeld ter bescherming van de familie of zelfs van het dorp, maar een fetisj kan ook dienen om zélf kwade krachten te richten op personen of geesten die ons niet goed gezind zijn. Om de fetisj krachtig te houden en gunstig te stemmen, wordt op veel van deze beelden geofferd met gierstepap en bloed van een haan, en soms van ram of bok. Sommige worden om speciale redenen met kostbare olie verzorgd.

Wij zelf kennen offeren als gebruik bijna niet meer, maar uit het Oude Testament is het offer van Abraham maar al te bekend : Op het laatste moment mocht het mensenoffer Izaak ingeruild worden voor een ram. Wat wij nog wél goed kennen is het branden van een kaarsje bij een heiligenbeeldje, of bij het portret van een dierbare. Ook is onze uitdrukking "ik zal een kaarsje voor je branden" nog lang niet verwaterd. In de Byzantijnse kerken is het branden van een kaarsje voor een icoon nog regel. Hoewel daarmee de 'verbinding met het hogere' warm gehouden wordt, worden aan sommige oude beelden en iconen ook zélf mystieke krachten toegedicht. Beroemd is bijvoorbeeld de icoon "Moeder Gods van Vladimir", die behulpzaam was bij het afslaan van aanvallen op bepaalde Russische steden. Legendevorming is natuurlijk verweven met religieuze gebruiken. Wat wij tegenwoordig weer veel zien is het branden van

kaarsjes en het leggen van bloemen bij een plek waar iemand omgekomen is of bij een graf. En bloemen en kransen bij een herdenkingsplek zijn eigenlijk ook een soort offer aan de overledenen, zoals op 4 mei op allerlei monumenten.

Door de bekendheid van dit Afrikaanse offerritueel en de bloed- en papkorst die dit kan opleveren verwachten veel verzamelaars van Afrikaanse kunst dan ook ten onrechte, dat aan elk Dogonbeeld resten moeten kleven van offerandes.

De beelden en dus ook het altaar verblijven in een speciaal fetisjkamertje of fetisjschuurtje, dat uiterst geheim is, en alléén toegankelijk is voor de oudste man van de familie. Hij is verantwoordelijk voor de 'verzorging' van deze beelden, voor het offeren e.d. Meestal heeft hij nog wel 1, hooguit 2 mannelijke vertrouwelingen, maar verder kent niemand in of buiten de familie dat familiealtaar met de beelden die daar staan, niemand mag het zien. En onderlinge bekendheid met elkaars altaaren is er al helemaal niet. Buitenstaanders zien dus nooit een Dogon familie-altaar. En de enkeling, die dit voorrecht bij uitzondering wél eens vergund is, is meestal wat teleurgesteld, (fig 6)

want esthetiek is nu eenmaal geen vereiste om een krachtige fetisj te zijn. En de offerresten van druipend bloed en gierstepap vervagen de contouren en maken een voorwerp er bepaald niet aantrekkelijker op. Een recente papkorst kan een oud beeld bedekken, maar kan ook de nieuwheid van een jong of zelfs versgehakt beeld verhullen.

Dogonbeelden zijn meestal van zwaar en hard hout gesneden, of beter gezegd gekapt met een dissel. Dat is een beitel die haaks op een steel is bevestigd en waarmee voorzichtig spaanders weggehakt worden. Door het vele offeren kan bij oudere beelden, vooral bij de voet, wat rot in het hout optreden. Zelfs beelden van zeer hard hout kunnen zo aangedaan zijn. Maar het meeste onheil komt toch van termieten, die in korte tijd al flinke schade kunnen aanrichten, wat vooral gebeurt als er een poosje niet goed voor het beeld is gezorgd. Een oude familiefetisj kan zelfs zó ver vergaan zijn, dat hij vervangen moet worden, dat wil zeggen, dat er een nieuw beeld naast gezet wordt, een kopie - dit in de positieve zin van dat woord. Gehakt wordt er dan precies naar het voorbeeld van dat oude beeld. Een serieuze en

veelal geheime taak, die vooral is voorbehouden aan de smid, die daartoe bij hoge uitzondering deze fetisj te zien krijgt. Want smeden nemen een aparte plaats in in de Dogon cultuur.

lukt dat vrijwel niet bij de altaren. Maar er zijn wel beelden, die af en toe openlijk getoond worden en daardoor meer bekendheid genieten. Dat zijn bijvoorbeeld de dansbeelden,

door een handelaar die nog nooit een authentiek altaar gezien heeft in zijn leven. En soms zit daar toch een authentiek beeld tussen

(fig 7)

Zij vormen een aparte kaste, en vervullen deze mystieke rol vanwege hun omgang met het vuur en het element ijzer. Ook die kopie wordt weer ingewijd, maar dat hoeft niet meer zo grondig te gebeuren als vroeger bij dat eerste beeld, waar hij naast komt te staan.

Naast de familiealtaren kent ook het dorp vaak ook nog dorpsaltaren, enkele zeer geheime plekken, waar een fetisj staat ter bescherming van dat dorp.

Altaren zijn zó geheim, dat ze ook niet in publicaties staan afgebeeld. Eén uitzondering is het buiten-altaar in Koundou Goumo, dat veelvuldig in boeken is afgebeeld en een hoog 'kitschgehalte' heeft. Ooit was dit een authentiek altaar bij een bijzondere grot waar nooit vreemdelingen kwamen; nu is het een plek waar toeristen zelfs welkom zijn.

Kun je in het Dogongebied dan helemaal geen authentieke beelden zien, niet zien hoe ze gebruikt worden? Inderdaad

(fig 8 - Banani - h 542)

(fig 8) die je tijdens een vrouwen 'funerailles' (nabegravenis) kunt zien, of beelden bovenop sommige maskers zoals bijvoorbeeld de vrouw Satimbe (fig 9) en dierfiguren als een vogel of de Aap (fig 10)

En verder vind je natuurlijk ook in Dogonland in de 'handel' volop beelden, veelal als 'echt authentiek' aangeprezen met bijbehorend mooi verhaal,

(fig 9 - Satimbe - Amani - h 800)

(fig 10 - aap - Bandiagara - h 645)

Tekst Marchinus Hofkamp

- figuren 1 - 3 - 4 - 5 - 7 - 8 - 10 uit boek "Onverwachte Aspecten in de Dogonkunst" - uitg. 2012

- fig 2 www.20minutes.fr

- figuren 6 - 9 : foto M.Hofkamp

Baring en Geboorte

Vreugde over de geboorte van een kind is dubbele vreugde : het verwelkomen van de nieuwe wereldburger, maar ook de blijdschap dat 'alles goed is gegaan'. Dat speelt bij ons, maar nog veel meer in delen van de wereld waar verloskundige zorg beperkt blijft tot die van de traditionele dorpsvroedvrouw samen met enkele vrouwelijke familieleden - zoals dat bij ons vroeger natuurlijk ook het geval was. Zonder onze moderne verloskundige zorg is de kans, dat een kind rond de geboorte overlijdt nog steeds 7x zo groot als tegenwoordig bij ons. En ook de sterfte in het kraambed is daar nog steeds hoog, wel 15x zo hoog per geboorte als bij ons. Daarbij is dan de absolute kans om het kraambed niet te overleven nog hoger, omdat vrouwen daar meer kinderen krijgen. En dan heb ik het nog niet over de geboortetrauma's van kind of moeder met vaak ernstige gevolgen. Gelukkig dringt de moderne verloskunde ook steeds beter door in de minder bedeelde gebieden van onze aarde, zoals in het kraamklinikje, dat onlangs geopend kon worden in het Dogondorp Koundou

(fig 1), waarmee ook de preventieve verloskunde daar een flinke stap verder is geholpen. Daarvóór moesten vrouwen in barensoed daar op een draagbaar minstens 10 km gedragen worden, om vervolgens nog 250 meter omhoog de

steile rotswand opgesjouwd te worden om dan eindelijk bij de kleine kliniek van Sangha te komen. Heel veel moeite, pijn en ongemak, maar vooral ook een vaak dramatisch tijdverlies, omdat de kans op een succesvolle baring na 1 tot hooguit 1½ uur persen snel afneemt. Natuurlijk hoeft niet overal in de ontwikkelingslanden zo'n hoge 'hobbel' genomen te worden om bij een kraamkliniek te komen, maar ook in gunstiger situaties is tijdverlies nog steeds een geduchte tegenstander

(fig 2).

Daarbij gaan mijn gedachten ook uit naar m'n tijd als tropenarts in de Congo, als daar vrouwen het hospitaal binnenkwamen na urenlang hobbelen de lange weg vanaf huis te hebben afgelegd, hangend in een aan een stok gedragen

hangmatje (zoals in fig 3).

En wat zich tevoren dan al thuis had afgespeeld, wil je niet weten : vaak massale druk door de vroedvrouw op de bolle buik om het 'onwillige kind' er uit te drukken, en allerlei kruiden en magische blaadjes in de vagina om het kind er uit te lokken. Het hartje klopte dan soms nog, maar de baby overleefde de lange duur van de baring meestal niet.

Het lukte daar ook pas met veel moeite en overtuigingskracht, zelfs bij de in het ziekenhuis werkende vroedvrouwen, om aan hen enig inzicht over te dragen over de fysiologie van de natuurlijke baring, en hoe je die toch met relatief simpele middelen vaak wat kunt bijsturen. De reden dat die instructie nauwelijks lukte was, dat de vroedvrouwen weerstand voelden bij mijn westerse uitleg, doordat die het spiegelbeeld toonde van hun eigen ideeën : Zij zagen niet de vrouw als de primair aansturende kracht om het kind naar buiten te drijven, nee, het was het kind zélf, dat zijn weg naar buiten zocht. En als dat niet goed lukte, lag dat dus aan de wil of aan de kracht van dat kind. Die wil was nog wel te beïnvloeden met kruiden en magische rituelen, maar die kracht niet. En als dat kind er dan na uren van persen en duwen uit kwam en slap bij moeder lag en niet ademde, dan was hun conclusie duidelijk : "Zie je wel, wat een slap kind, we zeiden het al!". Daarmee leek ook reanimatie van de boreling een eigenlijk zinloze en ongewenste behandeling, "want wie wil er nu zo'n slap kind, dat wordt nooit wat!".

Die gespiegelde voorstelling van het baringsmechanisme, waarin de activiteit van het kind de voortgang van de baring bepaalt is natuurlijk niet uniek voor de Azande in de Congo. Een dergelijke gedachte wordt bv ook beschreven door ene 'Engelmann' ^Δ over de Tohono O'odham Indianen (Z-O Arizona), die toen nog Papagos werden genoemd: "De Papagos Indianen stellen zich voor, dat het karakter van de foetus er goeddeels schuld aan is als een baring te lang duurt; hoe langer het duurt, hoe slechter de geest van het kind; zo zelfs, dat (bij niet lukken van de

baring) het uiteindelijk beter is voor de hele stam, dat moeder en kind sterven, dan dat een dergelijke nakomeling het levenslicht aanschouwt”.

Voor pogingen om het kind uit de baarmoeder te lokken door welriekende stoffen bij moeders genitaal te houden, of van stank bij de neus van de moeder - om het kind naar onder weg te jagen -, moeten we verder terug in de tijd, bv naar onze 17e eeuw en naar het Griekenland van Hippocrates A. Hier werd dus ook weer een hoofdrol toebedeeld aan de ontsnapingsactiviteit van het kind.

En 400 jaar na Hippocrates noemde ook Jacobus in zijn apocriefe geschriften de wil van het kind : “Ter ezel reist de hoogzwangere Maria, tot het moment dat ze vertelt: ‘Jozef, til mij van deze ezel af, want het kind in mij benauwt mij en wil tevoorschijn komen.’

In “Volksgeneeskunde in Waterland” A las ik ook, dat we helemaal niet zo ver terug hoeven in de tijd om eenzelfde gespiegelde gedachte ook bij ons in Nederland tegen te komen. Cornelis Bakker vertelt daar : “meermalen is mij bij de geboorte van een asphyctisch (door zuurstof tekort) of van een dood kind verzekerd, dat het geen wonder was, dat de bevalling zoo lang geduurd had, omdat het kind zelf niet had kunnen meewerken”.

En nu, in onze tijd? De aanstaande moeder, die ‘over tijd’ raakt verzucht nogal eens over het kind in haar buik : “Hij heeft er kennelijk nog geen zin in, hij vindt het vast nog te lekker warm binnen”. Maar onze verloskundigen weten gelukkig beter.

Maar natuurlijk ging het ook in de Congo meestal wel goed. Met ook de vreugde over het eerste kreetje, dat meteen ook beantwoord wordt door moeder : WÈÈÈÈ - èèèèèè - WÈÈÈÈ -

èèèèèè - WÈÈÈÈ - èèèèèè - enz. keer op keer een antwoord. Ontroerend hoe Afrikaanse moeders vanaf het eerste moment de band met hun kind weten en voelen, en daar ook invulling aan geven. Lijfelijke en verbale communicatie zit er zo ingebakken, daar kunnen wij dan weer veel van leren, want veel jonge moeders bij ons vragen zich de eerste maand nog af : ‘hoort hij het wel als ik iets tegen hem zeg?’ of ‘ziet hij al iets?’ e.d.

Het ‘gedoe’ van de baring zelf blijft daar, zoals dat ook bij ons tot zo’n 50 jaar geleden het geval was, een vrouwenaangelegenheid. In die 50 jaar vond bij ons de omslag plaats van een situatie zoals getekend in de cartoon van de op de gang wachtende man, die ineens

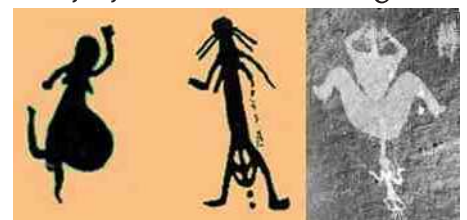
(fig 4) door de zuster een drieling gemeld krijgt, naar de man die zijn vrouw bij het hoofdeind van het verlosbed bijstaat. Zo’n man voelt zich dan vaak wat hulpeloos, omdat hij fysiek niets kan bijdragen en van hem wel verwacht wordt, dat hij morele steun biedt. Maar mentaal valt voor hem meestal ook niet zo heel veel bij te dragen, want baren blijft in wezen vaak een pijnlijke eenzame topprestatie door de vrouw, die niet mag mislukken - en zeker niet in een 3e wereldland.

De bij ons soms te ver doorge-

schoten ‘emancipatie’ van de man, die zich met zijn videocamera, gericht op het geslachtsdeel van zijn vrouw, aan het voeteneind van het bed opstelt, om daarna deze beelden aan de hele familie en vrienden-schaar te tonen, laat ik voor wat het is.

Wat vinden we van zulke beelden terug in de kunst, en vooral in de tribale kunst? Dat is eigenlijk opmerkelijk weinig. Want zo veel vruchtbaarheidssymbolen als we tegenkomen in de vorm van borsten, zwangere buiken, fallussen en zelfs vulva’s, zo weinig authentieke afbeeldingen van baringen heb ik kunnen vinden in tribaal Afrika en Azië. Het moment direct ná de geboorte, moeder met het geboren kind, is natuurlijk weer volop afgebeeld, in elke cultuur.

Als we echter de focus breder trekken, dan komen we toch al van oudsher afbeeldingen van geboortes tegen. De eerste afbeelding is rotskunst uit Australië, 18.000 jaar oud : 2 vrouwen, een hoogzwanger en een die juist haar kindje baart, in waarschijnlijk staande houding

(fig 5 midden).

Gaat dat dan, staand? Want bij ons baren vrouwen toch (half-)liggend, net als in een andere neolithische afbeelding (fig 5 rechts, ws uit de Sahara), zoals ook op een

Romeins reliëf (fig 6) en op een bronzen spiegel uit oud-

India (fig 7).
Ook een even oud beeldje uit

Costa Rica (fig 8) toont dezelfde voor ons vertrouwde houding. Maar eveneens precolumbi-aans is het staande beeldje waar een kind uit rolt. Daarmee kom je in een vergelijkbare (heel grote) regio dan toch verschillende gewoontes tegen

(fig 9).
Die staande houding zag ik ook terug bij de Apache Indianen van het eind van de 19e eeuw (fig 10).

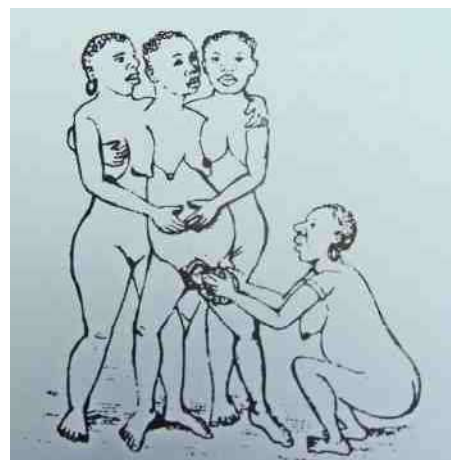
(fig 10 Apache)

En staand baren lukte kennelijk ook in onze regionen wel, want uit het Italië van de 16e eeuw zag ik een afbeelding op een

majolica schotel (fig 11 C) in een ontegenzeggelijk staande houding, waarbij de vrouw in de rug gesteund werd door andere vrouwen.

In het boekje "Traditionele Vroedvrouwen in de Derde Wereld" B staat ook een afbeelding van een staand barende vrouw 'ergens in het Afrika van 1885', waarbij zij ook weer door mede-vrouwen ondersteund wordt.

(fig 12).

In Congo kwam ik bij de Azande de gehurkte houding tegen, in de rug gesteund door een andere vrouw. Dat was eigenlijk toeval, want vrouwen moesten van de Mobutu-overheid nog volgens Belgisch koloniaal voorgeschrijf in het ziekenhuis bevallen, en dat ook nog in de westers liggende houding. En de vroedvrouwen gebruikten daar een westers bed voor, niet het verlosbed dat ook wel in de verloskamer stond, maar een 'gewoon' bed met zeiltje - én diepe kuil. Vrou-

wen die ver van het ziekenhuis woonden, hadden geen boodschap aan die voorschriften, maar dichterbij wél. En als de bevalling sneller verliep dan verwacht, dan werd een boodschapper naar het ziekenhuis gestuurd met het dringende verzoek om de vrouw op te halen. Met de auto op weg daarheen werd je vaak al langs de kant van de weg opgewacht door het schijnsel van een olielampje in de hand van manlief, met naast zich zijn zojuist bevalen vrouw, en schoonmoeder met het kind in de armen, een plantenvezeltje om de navelstreng.

Maar soms was het kind nog niet geboren en mocht de dokter op zijn knieën bij de nog steeds gehurkte vrouw vaststellen 'hoe ver het was', en of het nog verantwoord was om nu nog naar het ziekenhuis getransporteerd te worden.

Hurken kan goed, maar alleen als hurken een dagelijks vertrouwde houding voor je is. En zo zien we in de bekende Afrikaanse medische instructieboekjes D in een tekenstijl die de Westerse oorsprong ver-

raadt deze hurkhouding (fig 13) nu wél gedoceerd worden. Maar hurken is voor ons westerlingen niet een houding, die wij lang kunnen volhouden. Mijn Nederlands-Indische lector anatomie legde ons uit, wat de reden is waardoor Javanen met gemak urenlang op hun hurken

kunnen zitten, en wij niet. Als oorzaak daarvan noemde hij een klein verschil in vorm van de voetwortelbeenderen tussen Indonesiërs en Westerlingen. Talus en Calcaneus, de 2 grootste voetwortelbeentjes scharnieren in een iets andere hoek ten opzichte van elkaar. Die hurkhouding is zo ook mooi te zien in een 'housepost' van

'persen'. En dat op zich is dan weer bijzonder, want als er al een baring wordt afgebeeld, dan betreft dit vooral het moment van de geboorte. Die afbeeldingen van de gehurkte bevalling waren ook te vinden op allerlei andere plekken in de wereld, waarmee deze houding toch vrij gebruikelijk moet zijn geweest.

(fig 14 Timor)

een huis op Timor, met de afbeelding van een barende vrouw (fig 14).

Mooi van die paal vind ik ook, dat er nog een broedende kip 'on top' zit, op wier rug het dakspant rust. Dit kennelijk als verwijzing naar 'het broedsel dat er aan komt', want onder deze barende vrouw is nog niets van het kind te zien. Maar de bolle buik is evident, en de houding van de handen duidt op

Dit zie je goed aan de Azteekse godin Tlazolteotl (fig 15) en

de Hindoe godin Kali (fig 16). Ook vrouwen van minder goddelijke komaf bevielen gehurkt,

De oudste afbeelding van een gehurkte vrouw is Egyptisch

(fig 19a & b). Hier zie je links (fig 19a), dat de vrouw zelfs nog op een soort voetstapjes gehurkt zit, om het komende kind wat ruimte te bieden bij deze houding. Een hurkhouding met extra ondersteuning zie je op de volgen-

de Egyptische afbeelding, een soort stoel zonder zitting, maar mét met rug- en armleuning, uit de Tempel van Hathor in de stad Dendera (fig 20).

(fig 20) En één stap verder kom je bij een soort verlosbed of baarstoel, waar de vrouw half op zit, met een nis tussen de benen. Zo'n meubeltje kan hoog of laag zijn en zien we al bij de Grieken

(fig 17 rechts - India) zoals een relief in de Tarkeshwar tempel laat zien (fig 17). Mooi ook, zoals de barende in de rug ondersteund wordt door een andere vrouw, steun die hard nodig is en dan ook in meerdere taferelen wordt teruggezien.

Opmerkelijk in dit opzicht vind ik het westerse beeld van een eenzaam barende vrouw die steun vindt tegen een breedgewortelde boomstam - een afbeelding van het Internet, waarvan de bron jammer genoeg niet te herleiden was (fig 18, hier rechts).

(fig 21 Attica) en bij de Romeinen (fig 22 Porta di Roma),

maar zo'n duizend jaar later ook in het China van de 10e eeuw (fig 23).

(fig 23 - China, Lotus Sutra),
in Mesopotamië - 13e eeuw,

(fig 27 - Nederland 17e eeuw)
Maar ook in onze regionen blijkt een baarstoel alles behalve ongebruikelijk. Welzeker werd er ook wel in bed gebaard, zoals hierboven te zien is op een afbeelding uit de 17e eeuw, maar vanaf de 16e tm de 19e eeuw vind je zeker zo vaak ook bij 'ons' een stoelbevalling afgebeeld, zoals in

(fig 24 - Mesopotamië E)
in India - 15e eeuw (fig 25)

(fig 25 - India)
en terzelfder tijd ook in midden Amerika (fig 26).

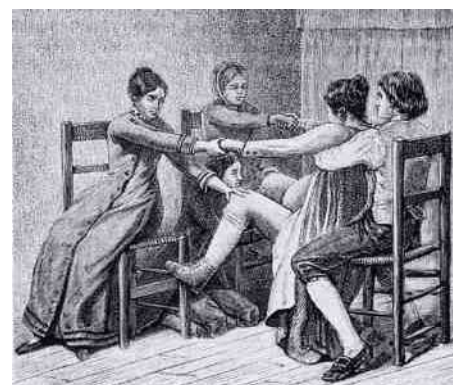
(fig 26 precolumbiaans)

(fig 29)

(fig 28)
een Duitse houtsnede uit de 16e eeuw, in een wat wonderlijk Frans schilderij uit de 18e eeuw (fig 29), en in een aandoenlijk realistische Amerikaanse 19e eeuwse afbeelding (fig 30).

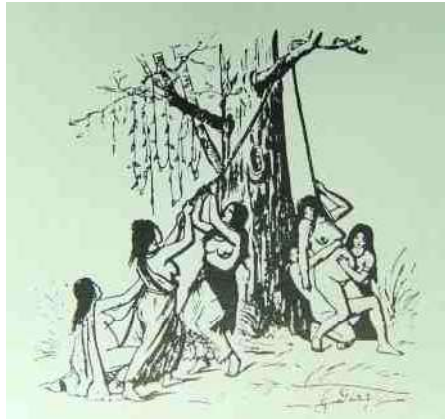
(fig 30 - N-Amerika)
Dit zet ons huidige idee van "liggend baren omdat dat het beste is, en omdat we het altijd al zo gedaan hebben" op losse schroeven. En het is dan ook niet voor niets, dat hier de laatste decennia duidelijk weerstand tegen groeit. Dit met als argument, dat bij een liggende houding de zwaartekracht niet meewerkt. Een ander argument komt vooral uit feministische hoek en luidt, dat het liggen een houding is, die door (mannelijke) dokters zou zijn bedacht,

voor hún eigen gemak. Wie ben ik om dat tegen te spreken? Hurkend baren zit er voor de meeste westerse vrouwen niet in, maar de 'baarstoel' is een gebruik, dat in onze tijd wel degelijk weer de verloskamer binnensluipt. Cultuur blijkt toch flexibeler dan gedacht.

En voor wie dáár nog aan twijfelt : bekijkt u de plaatjes nog eens goed, die u net bekeken hebt. Want wat vertelde ik eerder? Dat baren echt een vrouwenaangelegenheid was, waar de man pas de laatste 50 jaar meer in betrokken werd? Op zich was dat juist : Tot dan had de Victoriaanse tijd zijn stempel gedrukt op de cultuur van de kraamkamer, waar elke mannelijke betrokkenheid uit gebannen was. Maar in de tijd daarvóór zien we wel degelijk mannen (en zeker niet alleen dokters), die soms echt hélpen bij de bevalling (figuren 27, 29, 30). Dit vond dus plaatst in onze Westerse wereld, maar bijvoorbeeld ook bij de Apachen (fig 10), waarvan de tekening ontroert door de maximaal steunende rol van de man bij de bevalling. Daar beviel je echt een beetje sámen! Zou dit dan een goed idee voor ons zijn? Nou, dat denk ik eerlijk gezegd niet; ten eerste zullen de meeste van onze mannen daarvoor in kracht tekort schieten, en een ander punt is dan de positie van de vroedvrouw : aan de achterkant. Deze positie ten opzichte van de stand van het kind kan voor verwarring zorgen, met dus kans op fouten; tenzij je een baring altijd zo leidt.

En, als manlief afwezig is, bv op jacht? Dan helpen vrouwen elkaar weer, hier met hulp van een niet-zo-handig-ogende hijsstelling in de open lucht.

Overigens zie je aan de graspietjes in fig 10, dat die bevalling bij de Apachen zich soms ook buiten afspeelde.

(fig 31 - vrouwenhulp Apache)
 Waar we in Egypte, Griekenland, Rome, China, midden Amerika en zelfs bij ons allerlei oude authentieke afbeeldingen van bevallingen zagen, zo karig is Afrika bedeed met authentieke tribale afbeeldingen van geboortes. Ze zijn schaars, maar ze zijn er wél:

In het boekje 'Een kind van twee werelden' E vinden we een voorstelling in terracotta van een Hutu bevalling, waarbij de vrouw op een verhoginkje zit, op een soort baarstoel (fig 32).

In datzelfde boekje E staat ook een foto van een Chokwe stoel met in het frame een afbeelding van een halfzittend barende vrouw op een bed, op het moment dat het kind geboren wordt. Het is een authentieke voorstelling, hoewel deze stoel van 17e eeuwse Europese architectuur is.

(fig 32 - Hutu)
 (fig 33 - Chokwe)

En dat een verlosbed ook authentiek Afrikaans kan zijn, laat een bronzen beeldje uit het Grasland van Kameroen zien.

(fig 34 – Foumban - h 9 cm)
 , waarbij de vrouw zich ook weer in halfzittende houding op een inheems bed bevindt. Dat bed moet zelfs uit een heel speciale houtsoort vervaardigd te zijn. Een verlosbed in Oost Afrika zien we op de tekening van Dolf Melchior, vrouwenarts en illustrator van zijn eigen reisverhalen G. Hij maakte een tekening van een barende vrouw in Tanganijika. Ook hier baart de vrouw in halfzittende houding

(fig 35 - Zaramo)
 op een inheems bed, ondersteund door andere vrouwen.

Een bed is natuurlijk mooi, maar hele bevolkingsgroepen hebben niet eens een bed. Zij heb-

fig 36

ben een slaapmat op de kale grond, zoals het ogenschijnlijk huiselijke tafereel (fig 36 Maya) in Guatemala zo goed toont – ogenschijnlijk, want slechts enkele mensen zijn hierin functioneel. En zoveel vrouwen en mannen in dat slum-kamertje bij een vrouw die zich letterlijk verbijt van de pijn, die entourage lijkt mij niet echt gewenst, en eerlijk gezegd ook niet helemaal realistisch.

Liggend baren op zo'n harde mat, dat gaat natuurlijk wel als je het gewoon bent om daar normaliter ook op te slapen, en dus zal ook een bevalling in halfliggende houding goed lukken, of in zijligging, zoals het eerder genoemde instructieboekje D uit Afrika laat zien.

(fig 37 - Instructie)

Maar hurken is dan wel zo prettig, als je gewend bent om gehurkt te zitten. En ook knielend baren vormt een goed alterna

(Benin - fig 38)

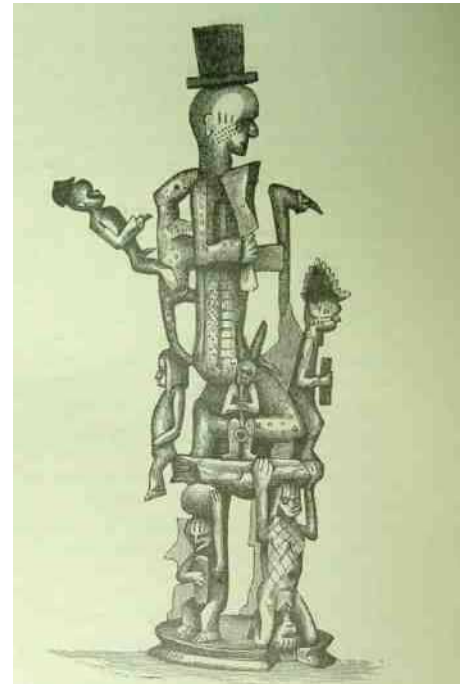
tief, zoals een modern realistisch kunstenaar als Bernard Zinsou hier afbeeldde (fig 38) : in plaats van de steun in de rug kan ook een touw vanuit de nok van de hut goed helpen, zoals te zien is op de foto van een bevalling in een Zulu-hut. B

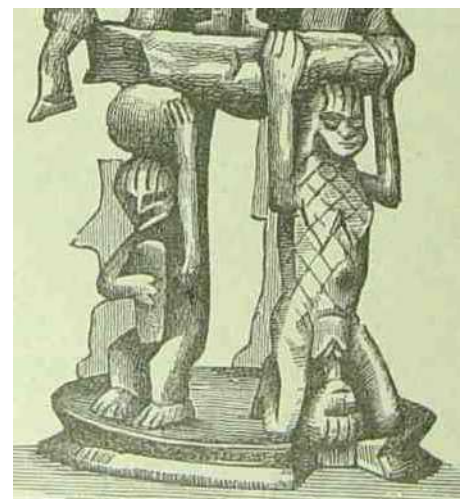
(fig 39 - Zulu)

Een authentiek Afrikaanse afbeelding van geknield baren vond ik bij de Urhobo in Nigeria, waar de vrouw als karyatide het plateau ondersteunt waar een man op knielt (fig 40). Of misschien hángt ze wel aan dat plateau, op dezelfde wijze als de Zulu-vrouw dat aan een touw deed. Een ander opmerkelijk detail in deze Urhobo fetisj is, dat dit beeld (eind) 19e eeuws is en toen toch al met hoge hoed werd getooid !

En zoals te verwachten was, kent ook de rest van de wereld oude afbeeldingen van

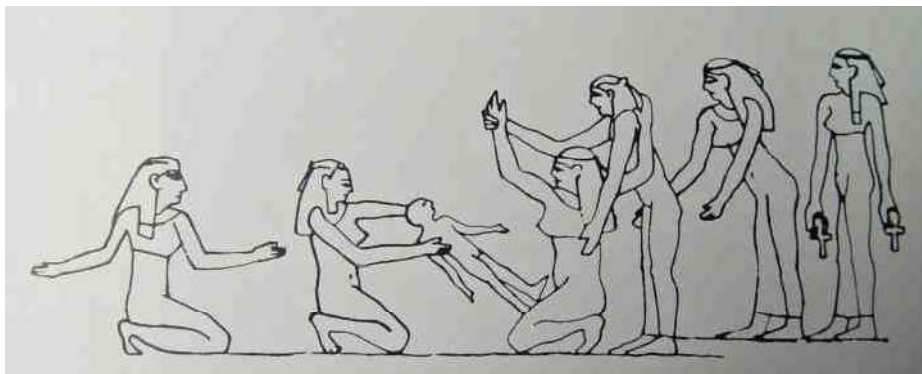
(fig 40 - Urhobo)
(hier onder fig 40 detail)

geknield baren, te beginnen in Egypte met de rechter helft van fig 16, maar ook de volgende twee figuren 41 en 42.

(fig 41 - Kom-Boro Tempel)

(fig 42 B Cleopatra)

Deze fig 42 zou een afbeelding van de bevalling van Cleopatra zijn.

Ook de volgende, nauwelijks jongere afbeelding van een Cypriotische bevalling laat een geknielde houding zien (fig 43),

(fig 43 - prehistorisch Cyprus) evenals de volgende 2 oude preColumbiaanse beeldjes.

(fig 44 - Costa Rica)

(fig 45 - Mexico)

Al deze afbeeldingen overziend, zal het de 'geboorte-ervaringsdeskundigen' onder u wellicht ook opgevallen zijn, hoe vaak een geboorte is afgebeeld waarbij het gelaat van de baby naar voren wijst, het kind de moeder dus al tijdens de geboorte 'aankijkt'. Dat zie je in de figuren 7, 8, 9, 16, 26, 33, 39b, 41, 42, 43 en 44 ! Alleen het kind van de godin Tlazolteotl (fig 15) wordt 'normaal' geboren, met het achterhoofd naar voren,

wat hij als godenzoon direct al compenseert door helder de wijde wereld in te kijken, zodat we tóch nog zijn gelaat zien. In de overige afbeeldingen is óf het gelaat niet te herkennen, óf kijkt het kind opzij, welk laatste als de zgn 'uitwendige spildraai' een normale fase is van elke uitdrijving.

Is het toeval, of een dichterlijke vrijheid van al die kunstenaars, dat het kind zo vaak naar voren kijkt tijdens de geboorte, terwijl de natuur een omgekeerd verloop als 'normaal' dicteert? Want deze afwijkende ligging komt van nature in slechts 5% van alle bevallingen voor (ook in Afrika e.a.). Al deze voorwerpen zijn niet als 'kunst-uiting' geproduceerd. En toch hebben de makers hun eigen artistieke inbreng (of de wens van de opdrachtgever) kennelijk zo belangrijk gevonden, dat zij in dit opzicht goeddeels afweken van de natuurlijke gang van zaken - en dat steeds op gelijke wijze. Dit wellicht omdat het aantrekkelijker is om een kind mét gelaat af te beelden.

Hebben we nu alle baringshoudingen en hun afbeeldingen gehad? Nee, nog niet, want het boekje 'Het kind van' (fig 46 - Ashante kruk)

(fig 47 - Instructieboek)

twee werelden' *E* laat nóg een houdingsvariant zien, als onderstel van een Afrikaanse kruk, waarbij de vrouw op handen en voeten staat (fig 46). In de praktijk zal dit vooral neerkomen op het steunen op handen en knieën, zoals ook weer afgebeeld in het instructieboek.

De zwaartekracht helpt hier overigens niet mee.

Voortbordurend op hetzelfde onderwerp kan ik het dan toch niet laten, om hier een westers naturalistisch, maar ook wat surrealistisch beeld (fig 48) te laten volgen, een beeld waar ik titel noch kunstenaar van kon achterhalen, maar dat fascineert. Duidelijk hoogzwanger, en volgens de titel "Britney giving birth" ook barend, hoewel ik dat laatste, gezien de holle rug toch betwijfel En wat doet die magische wolvenkop daar dan bij? Jammer, dat ik ook van dit beeld de kunstenaar niet kon achterhalen.

(fig 48 - Britney)

Van de niet-westerse afbeeldingen vraag je je af, of zij ook een authentieke functie hebben gehad? Natuurlijk zal je die vraag bij de meer Westerse tekeningen in eerste instantie met 'Nee' beantwoorden. Maar die oorspronkelijk op westerse leest geschoeide instructieboekjes zijn inmiddels al ruim een halve eeuw volledig 'ingeburgerd' in Afrika. Zij zijn dus echt een deel van de 'Afrikaanse cultuur' geworden, hoewel dit veelal nog als een 'nieuwe cultuur' beschouwd wordt, die zich slechts met moeite laat 'invlechten' in de traditionele gebruiken *B*-respect en kennis over en weer is daartoe onontbeerlijk en dat is niet steeds gemakkelijk.

Ook Bernard Zinsou is echt Afrikaan, al borduurt hij als kunstenaar voort op het westers realisme, net als Antonio Vasquez Yojcom dit in midden Amerika op een wat meer naïeve manier doet. Deze kunstenaars produceren 'kunst om de kunst', wat dus op een heel andere leest geschoeid is dan tribale kunst, ook authentiek, maar niet in de zin dat hier traditionele gebruiken mee gemoeid zijn.

Van de getoonde afbeeldingen van echt oude voorwerpen kennen we de functie gewoonweg niet, maar authentiek zullen ze wel zeker zijn. Of de voor-

werpen zélf antiek zijn, of een kopie, dat kan aan de afbeelding niet worden beoordeeld, maar voor dit verhaal is dat niet relevant. Authentiek dus in de zin van een religieuze, morele, didactische of gebruiksfunctie binnen de eigen cultuur. De getoonde 20e eeuwse etnografische objecten zullen ook deze authenticiteit vertegenwoordigen, al kennen wij de exacte functie daarvan niet: Die 'houspost' van Timor, was dit de deurpost van het huis van een vroedvrouw? of was het gewoon een van de vruchtbaarheidsteken die je her en der kunt tegenkomen? Ook de Chokwe stoel en de Ashante kruk zullen waarschijnlijk een ceremoniële functie hebben gehad, samenhangend met vruchtbaarheid.

Waar we wél de precieze functie van kennen zijn de volgende 3 baringsfetisjen. Als eerste is daar de Fon offerschaal, die onlangs door het Afrika Museum is verworven. Een kom gevuld met een 'oerwoudje' van ijzeren pinnen, waarvan meerdere in een doorboord ijzeren plaatje eindigen, als een soort 'paraplutje'. Hoogzwangere vrouwen plaatsen zo'n ijzertje in de kom als een offer aan de god Gu, met de bede om de bevaling goed te doen verlopen.

(fig 49 - Fon baringsfetisj).

Dit gebruik lijkt iets op het spijkergebruik in sommige Dogonfetisjen, maar daar schrijf ik later over. Wel toon ik graag nog een

Dogonbeeldje dat als baringsfetisj heeft gediend (fig 50 K). Dit beeld heeft extreem lange onderbenen, waartussen een amuletpopje gefixeerd zit en is dus een echte tribale geboortescène. Door die lange onderbenen is de baringshouding echter niet duidelijk : staat zij? zit ze toch gehurkt? of is de houding toch meer zittend of liggend?

(fig 50 - Dogon)

De baringshouding bij de Dogon is (voor zover mij bekend) meestal halfzittend. Dit beeld diende ter magische ondersteuning van de bevalling, waar bij de barendende vrouw soms grote behoefte aan was, bij gebrek aan beter.

Ook Melchior beschrijft het gebruik bij de Zaramu van een baringsamulet in de vorm van "een ruwgesneden houten poppetje, door de mganga (medicijnman) van geneeskraft voorzien, dat haar een gemakkelijke bevalling moet verschaffen" G. Van de popjes in de tekening bij betreffend (fig 51) hoofdstuk schrijft hij niet

expliciet, dat hij daarmee ook dát poppetje bedoelde.

Als u nu ook nog even op de bevalling van Cleopatra (fig 42) let, dan ziet u dat de achterste vrouw in elke hand het 'Ankhteken' draagt, als amulet – het Egyptische symbool van levenskracht.

En dan bij ons : hoeveel vrouwen bevielen niet met een crucifix in de hand, of toch tenminste in het zicht?

Hoewel u na deze reeks van foto's haast anders zou gaan denken, is het moment van de geboorte toch niet vaak afgebeeld. Daar zal in het westen onze gène debet aan geweest zijn, hoewel men daar in vroeger tijden kennelijk minder last van had. En momenteel met de videocamera lijkt er soms helemaal geen sprake meer te zijn van gène. Alhoewel ..., die camera biedt de a.s. vader, die zich in deze voor hem ongebruikelijke omstandigheid heel ongemakkelijk kan voelen, wel een geldig excuus om zich niet wèrkelijk met de bevalling en met zijn vrouw bezig te hoeven houden. Verscholen achter zijn camera staat hij 'veilig op afstand', zij het aan de verkeerde kant van het bed.

Samenvattend :

U hebt nu uit meerdere oude en jonge culturen baringscènes gezien, vormgegeven door smeden en door sjamanen. Objecten, die we nu als kunstvoorwerp beschouwen, maar

die in hun tijd ongetwijfeld een magische rol hebben gespeeld. Over de baringshoudingen kunnen we concluderen, dat de keuze gewoon beperkt is, van nature : staand, gehurkt, geknield, op handen en knieën en liggend of half-liggend. Dit al dan niet met hulp van een bed, andere verhoging of echte baarstoel. Verder, dat deze keuze niet zozeer samenhangt met ras of plaats, maar veeleer met locale gebruiken, die ook nog flink in de tijd kunnen wisselen. Dat gebruik hangt natuurlijk wel samen met dagelijkse houdingen, waar je aan gewend bent. Duidelijk beredeneerd lijkt die keuze voor een bepaalde houding niet te zijn, ook bij ons niet.

Verder is het opvallend, dat de kunstenaars in al die culturen en tijden zich graag eenzelfde artistieke vrijheid permitteerden, door de baby met het gelaat naar voren geboren te laten worden.

Uit de huidige animistische culturen zijn mij opvallend weinig authentieke objecten met een baringscène bekend, waarschijnlijk samenhangend met de mogelijkheid van magische repercussies. Van de hier afgebeelde 3 baringsfetisjen is een heilzaam gebruik wél bekend. Een gebruik, dat ook wij goed kennen met onze Christelijke heiligen Maria en haar moeder (fig 51 "Anna-te-3ën")

tekst Marchinus Hofkamp

Litteratuurlijst :

- A "Volksgeneeskunde in Waterland" door Cornelis Bakker 1928
- B "Traditionele Vroedvrouwen in de Derde Wereld" - Y. Lefèber
- C "De zieke mens in de Beeldende Kunst" door J.A.van Dongen.
- D "Healthy women, healthy mothers: an information guide" – <
http://collections.infocollections.org/ukedu/uk/d/Jh1436e/11.3
- E "Geschiedenis van de geneeskunst" door Jean Starobinski
- F "Een kind van twee werelden" - Y. Lefèber, uitg. Afrika Museum
- G "Schoonheid en bijgeloof in Oost-Afrika" door Adolf Melchior
- H "Heelmeesters" door W.Gaade
- K "Onverwachte Aspecten in de DogonKunst" - M. Hofkamp
- L "Das Weib in der Natur und Völkerkunde" - H.H. Ploss, 1905
- M Lijst **afbeeldingen** vind je op het binnenblad vd achterpagina